

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

KÓKAY GYÖRGY

A felvilágosodás eszméinek továbbélése a reformkori katolikus sajtóban

„A II. vatikáni zsinat befejezte a katolikus gondolkodásnak azt a hosszú és fáradságos erőfeszítését, amellyel végeredményben sikerült átvennie a felvilágosodás és a francia forradalomnak értékeit. Az emberi jogok a keresztény szabadságességmény megfogalmazásai, végső soron gondolkodásunk keresztény hagyományainak köszönhetőek, bár az egyház hosszú évszázadokon át nem volt hajlandó hiteles keresztény értéként elismerni őket.

A II. vatikáni zsinat messzemenően magáévá tette a katolikus felvilágosodás értékeit és igazságot szolgáltatott a felvilágosodás alaptalanul gyanúsított teológusainak.”¹

A magyar irodalom- és művelődéstörténetből számos példát ismerünk arra, hogy a felvilágosodás eszméinek és értékeinek befogadása papok és szerzetesek részéről milyen általános volt és milyen konfliktushelyzeteket teremtett számukra, sőt gyakran az utókor ítélete sem tudta felmenteni őket az idézetben jelzett alaptalan gyanútól. Pedig irodalomtörténetünk beható ismerete eddig is világosan igazolta, hogy a 18. század végén a felvilágosodás eszméit magukévá tevő szerzetes-írók, papok és lelkészek nem láttak ellentétet a keresztény tanítás és a felvilágosodás legjelentősebb értékei között.

Az alábbiakban arra nézve szeretnénk néhány példát bemutatni, hogy a 19. század első felében felerősödő restaurációs irányzat ellenére, a katolikus papság köréből többen ekkor is megőrizték a felvilágosodásból származó eszméket, mégpedig a kevésbé ismert területen, a reformkori katolikus sajtóban is.

Miként legtöbb nyugat-európai országban, nálunk is a 19. század második–harmadik évtizedében bontakozott ki a katolikus egyházi sajtó. Megindítása annak a Horváth Jánosnak a nevéhez fűződik, aki teológiai tanulmányait a 18. század végén abban a pozsonyi szemináriumban végezte, amelyikben a kispapok társasága bekapcsolódott a magyar nyelv és műveltség érdekében kibontakozott szellemi mozgalomba.² A Kazinczy által

1 NYÍRI Tamás, *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, 5. jav., bőv. kiad., Bp., 1973, 251, 253.

2 HORVÁTH Konstantin, *Az Egyházi Értekezések és Tudósítások története 1820–1824*, Veszprém, 1937, 356.

is elismeréssel emlegetett teológusok közt volt többek között Fejér György, Péteri Takács József, Juranics László, akik az irodalmi életben is szerepet játszottak, de olyan későbbi magas egyházi méltóságok is, akik az egyházi reformtörekvések élére álltak, és a magyar nyelvű egyházi sajtó támogatásából is kivették részüket. Horváth Jánosra egyébként hatással voltak a francia és a német felvilágosodás olyan jelentős képviselői, mint Voltaire, Rousseau, Herder és Kant, akiknek a művei, akárcsak a magyar írókéi, megvoltak a könyvtárában. Ezeknek hatása először híres szónoklataiban jelentkezett, melyekben bátran szót emelt a „kevély hatalmasok” ellen, akik embertársaikat, „mint a férget, megvetve tapodják.” A törvénytelenések és az igazságtalanságok elkövetőit a halál után bekövetkező ítélettel fenyegette meg. Folyóirata, az 1820-ban indított *Egyházi Értekezések és Tudósítások* által a magyar nyelvű hittudományi irodalom megteremtését és a Rudnay Sándor hercegprímás alatt kibontakozó egyházi reformmozgalmat kívánta támogatni. Jól mutatja a pozsonyi szemianarista korából származó ösztönzések hatását és továbbélését Görög Demeternek, a kilencvenes évek egyik legjelentősebb szerkesztőjének és a korszak nyelvi-irodalmi mozgalmait támogatójának a veszprémi lap szerkesztőségében tett látogatása 1820-ban. Az akkor már udvari nevelőként működő Görög neveltjével, Ferenc Károly főherceggel kereste fel Horváthot, aki folyóiratai példányaival ajándékozta meg őket. Kölcsönösen emlékeztek arra, hogy a szemináriumban három évtizeddel korábban a „magyar literatura iránt kigyulladt tűz,” melyet a pap-szerkesztő szerint Görög Demeter lapja által gerjesztett, ma sem aludt ki.³

Horváth folyóirata a nemzeti nyelvű teológiai irodalom kifejlődését, a tudományos publikációk számára fórum teremtését – „hogya a morzsalékok se vesszenek el” – és a toleranciát kívánta szolgálni. Lapjában ugyanis szívesen közölte a protestáns szerzők írásait is, de a hitvitákat mellőzni kívánta. Szerkesztő társa és legszorgalmasabb cikkírója a magyar felvilágosodás neves írója, Verseghy Ferenc volt.

A folyóirat egyik, 1822-ben megjelent tanulmánya, melynek szerzője ugyan nincs megjelölve, de valószínű, hogy maga a szerkesztő lehetett, különösen bizonyítja, hogy a 18. század végén oly sokat emlegetett népfelvilágosítás eszméje ekkor is mennyire továbbélt. *A nép felvilágosításáról* című írás szerzője a 18. század végi hazai felvilágosodás szellemében ajánlja figyelmébe a tanítóknak e mozgalom eszméinek terjesztését a nép között. Irtóztatóként hangzik e szó »felvilágosodás« némely jámborok fülében, kik azt a zabolátlan gondolkodással, minden törvényes s tiszta hatalomnak megvetésével egynek állítják” – kezdődik a cikk, amely a továbbiak során alapos cáfolatát adja e véleménynek.

A szerző a felvilágosodásnak az eredeti funkcióit sorolja fel: a homály elűzését, a viláosság derítését, a tudatlanság, az előítéletek hasznos ismeretekkel való felcserélését. Azonban úgy látja, hogy az utóbbi időkben ezt eltorzították, és a vallástalanságot, a vallás kigúnyolását nevezték felvilágosodásnak. A szerző szerint a felvilágosodás nemcsak hasz-

3 KÓKAY György, *Horváth János, Verseghy Ferenc, és az első magyar katolikus folyóirat, Magyar Könyvszemle*, 3(2004), 219.

nos, hanem kívánatos is az egész emberiségre, de mivel a köznép számára a legnagyobb jelentőségű, értekezésében egyedül a nép felvilágosításáról kíván szólni.

„A legutolsó jobbágy is érdemes tagja az emberi társaságnak” – írja, ezért csak „megrögzött előítélet, hogy a köznépet tudatlanságban kell hagyni.” Mindenekelőtt a vallási élet terén sürgeti az előítéletektől, a külsőségektől és az üres formáktól való elhatárolódást, és Muratorira emlékeztetve a főparancsolatból: „Az Isten és az emberek iránt való szeretetből” származtatja a társadalom jólétét és boldogságát. Nem tagadja senki, hogy az Olvasó, a Szent Társaságok, a Skapulárésók, Keresztjánosok, Isten koporsói és a többi vallási életben gyakori eszköz és tevékenység szükségesek lehetnek, „de azt senki sem tagadhatta, hogy e dolgokkal sok visszaélések történnek.” A tanítók feladatának jelöli meg e visszaélések kiirtását, és a mellékes dolgok helyett a vallásban is a lényeges kérdésekre való nevelést. „Bizonyára tik adtok számot arról, hogy a nép aprólékos dolgokat fontosaknak tartván, a csekélyebbeket megteszi, a fő dolgokat pedig elmulasztja!”

A népfelvilágosítással szorosan összefüggőnek nevezi a tanítóknak s lelkipásztoroknak azt a kötelességét, hogy a természeti jelenségekről, az emberi testről, az egészségről és a gazdálkodás egyes területeiről is megfelelő ismereteket terjesszenek, és a helytelen hiedelmeket és vélekedéseket tapintatosan kiirtsák. Hangsúlyozza a hiedelmeket magáévá tevő nép iránti türelmet és a nevelés fokozatosságát: „Ha a rövidlátót meg akarjuk világosítani, nem kell annak égő fáklyát szemébe döfni, mert egészen megvakul... Ha jobbitani akarunk, nem kell mindent egyszerre lerontani, egyszerre elvetni, hagyjunk meg mindent, ami maradhat, s tartsuk meg a régibül, ami nem ártalmas, különben mindent le fogunk rontani, és éppen midőn mindent egyszerre tökéletessé akarunk tenni, semmire sem megyünk.” E bölcs mérsékletesség is Horváth szerzőségére utal, hiszen egyszerű jobbágyi származása révén jól ismerhette a parasztság gondolkodásmódját, és távol állt tőle mindenféle gőg és leereszkedő türelmetlenség.

A tanulmány cáfolja a felvilágosodással kapcsolatban azt az állítást, hogy az az erkölcsstelenség növekedését eredményezi. Ellenkezőleg, „egy jeles Férfit” véleménye alapján azt állítja, hogy „az erkölcsösség, különösen pedig a polgári erkölcsök, a szorgalom, s boldogabb állapot szoros egyarányúságban vannak a nemzeteknek felvilágosodásával, emberiesedésével.” Sokkal nagyobb ott a feslettség, ahol iskolák rossz állapotban vannak, a „rabszolgaságnak pusztító indulattya” pedig egy felvilágosodott, kiművelt nemzetben éppen nem találhat helyet.

„A gonoszság, az erkölcsstelenség e hatalmasodása a nép között a hosszas háborúknak tulajdonítható, és kiváltképpen a Nagyok és Elöljárók gonosz példáinak, melyeknek dögrelő ereje a nemzetek erkölcséinek velejét féregként rája s emészti, sokszor a polgári alkotmányok aránytalanságában, s azzal való visszaélésekben, a nyomorúságokban, mely a terhes adózásokból, a mesterségeknek akadályoztatásából, a szorgalomnak elsüllyesztéséből, a kereskedésnek gátlásából, megrekesztéséből származik.”

A cikk befejező részében válaszol arra a fő ellenvetésre is, amely szerint „a felvilágosodás engedetlen jobbágyokat nevel,” mint azt „a mi pártütésekkel bélyegezett századunk,

különösen pedig Franciaország bizonyította.” A cikkíró véleménye az, hogy ha Franciaország igazán felvilágosult lett volna, „revolúcióját soha el nem kezdhetné volna, vagy emberiebben folytatta volna.” (Ehhez hasonló vélemények a 18. század végi magyar sajtóban is megjelentek.) Ahogy a tanulmány elején a szerző azt hangsúlyozta, hogy a felvilágosodás nem istentelenség és gonoszság, befejezésül azt írja, hogy az istentagadás viszont még nem felvilágosodás. És e két állítás között – melyek egyrészt a felvilágosodás ókonzervatív ellenfeleire, másrészt a materialista-ateista radikálisokra vonatkozott, fejtegette ki a tanulmány írója a katolikus felvilágosodás fontosabb eszméit.

A felvilágosodás eszméinek és a katolikus tanításnak az összekapcsolása a reformkor katolikus sajtójában a továbbiak során is gyakran megtalálható. Horváth János veszprémi kanonok, a későbbi székesfehérvári püspök volt azonban az első, aki az általa megindított hazai egyházi sajtóban a 18. század végi katolikus felvilágosodás eszméinek a reformkor küszöbén is fórumot teremtett.